

ÇUVAŞ EDEBİYATINDA “İSTANBUL ŞEHRİNİN KURULUŞU” MANZUMESİ VE ONUN KAYNAKLARI ÜZERİNE

Dr. Bülent BAYRAM*

Öz

Çuvaş halk edebiyatının hangi dönemi üzerine çalışma yapılırsa yapılsın, incelemede bulunulacak malzemenin gerçek anlamda bir folklor malzemesi olup olmadığı, karşılaşılan en önemli sorunlardan birisidir. Günümüze kadar halk edebiyatının çeşitli alalarındaki birçok antolojide yayımlanan çok sayıda metinde de bu tür sıkıntılar ile karşılaşmaktadır. Özellikle de epik eserlerin yayımlandığı antolojilerde anılan türdeki metinlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Milli kimliklerin en fazla vurgulandığı ve kimlik inşasında önemli işlevleri olan bu tür eserlerin derlemesinde böylesi metinlerin yer alması şaşırtıcı bir durum değildir. Çuvaş halk edebiyatına ait metinlerin yayımlanması esnasında İstanbul’u konu alan bir şiir, Çuvaş destanları arasına yerleştirilmiştir. Bu şiirin, ilk yayımlandığı 1915 tarihinden sonra Çuvaş halk edebiyatının destan metinleri arasında yayımlanmış olması, onun önemini daha da artırmaktadır. Çuvaş modern edebiyatının başlangıç dönemi sayılabilecek bir zamanda şair N.İ. Şelepî tarafından yayımlanan bu şiirin folklor malzemelerine dayanılarak yaratıldığı belirtilmektedir. Bu makalede Konstantinopol’ Huline Tunî (İstanbul Şehrinin Kuruluşu) adlı şiirin kaynağını oluşturduğu belirtilen Çuvaş folklorunda bu konunun işlenip işlenmediği irdelenecektir. Aynı zamanda Folklor ile ilgili bu bağlantının ele alınmasının ardından eserin yaratılışının, dönemin tarihi olaylarıyla ya da Bizans-Rus Ortodoks geleneğiyle ilişkisi sorgulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Çuvaş, Bizans-Rus Ortodoksluğu, Destan, Sahte Folklor.

* Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Abstract**Poem, Named as “Founding of the City, İstanbul” in Chuvash Literature and About its Resources**

It is one of the most important problem that if the material, on which will be examined, is a real folkloric material or not in any era of Chuvash folk literature. Up to now, same problem confronts about lots of texts, published in many anthologies in various branches of folk literature. It is remarkable that these texts are much more especially in the anthologies, in which the epics had been published. It isn't surprising that these studies are in the anthologies, in which the national identities have been emphasized mostly and have been important functions in building identity. While publishing the texts about Chuvash folk literature, a poem about İstanbul have been situated in Chuvash epopes. Because this poem had been published within Chuvash folk literature's epic texts after its first publication in 1915, the importance of this poem had increased even more. It is stated that this poem, published by N.İ. Şelepi in the era which can be accepted as the early era of Chuvash modern literature, had been created by consisting folkloric materials. In this essay, it will be scrutinized whether the subject, which consists the resource of this poem, named as “Konstantinapol Huline Tuni (Founding of the city, İstanbul)”, had been discussed or not in Chuvash folklore. At the same time, after scrutinizing this connection about folklore, relationship between creation of this poem and the historical events in that era or Byzantine-Russian Orthodox tradition will be questionized.

Key words: Chuvash, Byzantine-Russian Orthodoxy, Epope, Feklore.

Giriş:

Çuvaş folklor araştırmalarında halk edebiyatı metni olarak yayımlanan birçok eser üzerinde çalışma yapılırken önümüze karmaşık sorunlar çıkmaktadır. Çünkü bu konularda yaptığımız çalışmalarda folklor metinleri arasında, folklor malzemesi olarak değerlendirilemeyecek çok sayıda metne rastlayabiliyoruz ya da bilindiği halde bazı folklor malzemelerinin de ilgili konularda yapılmış metin yayınları arasına alınmadığı görebiliyoruz. Bu tür sorunlarla karşılaşılan metinlerden birisi de Nikolay İvanoviç Şelepi'nin ilk defa 1915 yılında yayımlanan eserinde, daha sonra da 2004 yılında Çuvaş destanları arasında tekrar yayımlanmış olan “Konstantinapol' Huline Tuni (İstanbul Şehrinin Kuruluşu)” adlı şiiridir. Biraz önce bahsedilen sorunlar çerçevesinde bu metnin de çok boyutlu olarak incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Çuvaş folklor malzemeleri Rusya'da, Çarlık, Sovyet ve Sovyet sonrası dönemler olarak ayırabileceğimiz her safhada, farklı amaçlarla derlenip yayımlanarak kullanılmıştır. Aslında çeşitli amaçlar için folklor malzemelerinin kullanılmasının yalnızca Rus-

ya'ya özgü bir tutum olmadığı da bilinmektedir. Buna rağmen, Çuvaş folklorunun ve diğer Türk boylarının folklorunun anılan süreçleri, son bir buçuk yüzyıl içinde yaşamış olmaları, folklor araştırmalarında temel birtakım sorunları da karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle destanlar söz konusu olduğunda, bu durum daha ciddi bir şekilde ele alınmak durumundadır. Genel olarak milletlerin milli eserleri halinde, bu milletlerin dış düşmanlarıyla olan mücadelelerini aksettiren destanlar, bu anlayış çerçevesinde onların dillerinin, ideallerinin, düşmanlarının bir anlamda açık bir şekilde yansıtıldığı eserlerdir. Belki de Şelepi'nin bu manzumesi Çuvaş destanları arasında yayımlanmamış olsaydı, üzerinde bu kadar durmak gerekmecekti. İstanbul'un Türkler tarafından fethi, Çuvaşların yaşadığı büyük felaketlerden birisi midir ya da Çuvaşlar için felaket olan diğer destanlarda, daha doğrusu yapma destanlarda karşımıza çıkan Tatar saldırıları mıdır? Bu konular Çuvaş folklorunda gerçekten yerleşmiş midir yoksa bunlar ancak yapma eserlerde mi karşımıza çıkmaktadır? Bu sorulara cevap verilmeden Çuvaş yapma destanlarının ve “*Konstantinapol' Huline Tuni (İstanbul Şehrinin Kuruluşu)*” gibi manzumelerin tam ve doğru olarak anlaşılabilmesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle söz konusu eserlerin incelenmesi, yalnızca folklor araştırmalarının klasik metin inceleme yöntemlerinden birisi seçilerek yapılamamaktadır. Bundan yola çıkılarak makalenin söz konusu metin “*Çuvaş halk edebiyatında Türkler*”, “*manzumenin şairi*”, “*eserin kaleme alındığı dönemin siyasi atmosferi*”, “*Çuvaşlar ve Hıristiyanlık*” gibi konular dikkate alınarak incelenmelidir.

Çuvaş halk edebiyatında İstanbul konusu yaygın olarak işlenmiş midir? sorusuna cevap aradığımızda, elimizdeki malzemeler doğrultusunda rahatlıkla hayır cevabını verebilmekteyiz. Belki de Çuvaşların özellikle dinî inanışlarının Türk boylarının genelinden farklı olarak, İslam olmayışı sebebiyle Anadolu coğrafyasında yaşayan Türklerle ilişkilerinin diğer Müslüman Türk topluluklarına göre sınırlı olduğu göze çarpacaktır. Özellikle 1552 yılında Rusların Kazan şehrini işgaliyle birlikte başlattıkları Hıristiyanlaştırma çalışmalarından uzun bir süre istedikleri sonucu elde edememiş olmaları sebebiyle, Hıristiyan dünyası ve düşüncesiyle de manevî ilişkilerinin çok iyi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Çuvaş modern edebiyatında bir manzumeye İstanbul'un konu edilmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Ancak bir modern edebiyat eserinin halk edebiyatı metinlerinden faydalanılarak oluşturulduğunu ifade etmek, konuya farklı bir şekilde yaklaşılması gerektiğini bize gösterir. Çünkü bir olayın halk muhayyilesinde bu kadar güçlü bir biçimde yer alması, bu konu ile ilgili olayların o toplum için büyük önem taşıdığına işaret eder. Bizi burada bu düşüncelere sevk eden modern Çuvaş edebiyatının başlangıç döneminde önemli bir yeri olan Nikolay İvanoviç Şelepi'nin 1915 yılında çıkan “*Konstantinapol' Huline Tuni Şinçen Çıvaş Vattisem Kalani*”

(*Konstantinapol Şehrini Kuruluşu Hakkında Çuvaş İhtiyarlarının Söyledikleri*)” adlı kitapta yayınladığı “*Konstantinapol’ Huline Tuni (İstanbul Şehrini Kuruluşu)*” adlı manzumesidir.¹ Kitabın adından da anlaşılacağı üzere, Şelepi kitapta bir araya getirdiği manzumelerin halk anlatılarına dayandığını, “*Konstantinapol Şehrini Kuruluşu Hakkında Çuvaş İhtiyarlarının Söyledikleri*” başlığıyla ifade etmektedir. Bu nedenle bu manzumenin folklor kaynakları incelenmeye muhtaçtır.

N.İ. Şelepi ve “Konstantinapol’ Huline Tuni (İstanbul Şehrini Kuruluşu)” Manzumesi

14 Mayıs 1881 tarihinde Tataristan Cumhuriyeti’nde Aksu rayonunun *Şini Üsel* köyünde doğan Nikolay İvanoviç Şelepi, eserlerinde Çuvaş halk edebiyatı malzemelerini yoğun bir şekilde kullanan sanatçılarından birisidir. Modern Çuvaş edebiyatının kuruluşunda yaygın bir durum olan folklorun edebî eserler yaratmadaki etkisi, Şelepi’de biraz daha belirgindir. Çünkü Şelepi, çok iyi birer masal anlatıcısı olarak bilinen nine-si ve dedesinin yanında büyümüştür. Bu nedenle Çuvaşların geleneksel kültürü ve edebiyatı konusunda oldukça sağlam bir alt yapıya sahiptir. Kol’tsov, N. Nekrasov, İ. Nikitin, A. Ostrovkiy, Maksim Gorkiy gibi Rus edebiyatçıları okuyup onların eserlerinde halk edebiyatından nasıl faydalandığını gören Şelepi, bu durumdan çok etkilenmiş ve aynı doğrultuda eser verme hevesi ortaya çıkmıştır. Şelepi, sadece konu olarak değil, şekil özellikleri bakımından da halk edebiyatından, halk şiirinin ölçü ve ahenk unsurlarından faydalanarak eserler vermiştir.²

Makalemizin konusunu oluşturan *Konstantinapol’ Huline Tuni (İstanbul Şehrini Kuruluşu)* adlı edebî taratma, tamamen manzum bir şekilde yazılmıştır ve 298 mısradan oluşmaktadır. Eserin şekil özellikleri bakımından incelenmesi, makalemizin amacının sınırları dışına çıkacağı için bu konu üzerinde yoğunlaşmamıştır. Eserin şekil, üslup ve ahenk özellikleri, başka bir çalışmanın konusu olarak düşünüldüğü için bu konu üzerinde durulmamıştır.

Manzumenin epizotları olarak kabul edebileceğimiz bölümlerini şu şekilde göstermek mümkündür:

1. İstanbul imparatoru bir şehir kurmak ve adını ölümsüzleştirmek için Karadeniz kıyısında bir yer arar.
2. Bulunan yer, insanlar ve din adamları tarafından temizlenir ve şehrin evleri inşa edilmeye başlanır.

¹ Şelepi’nin bu eserinde adı geçen manzume dışında *Pülerti Valem Huşa*, “*Essepe*” adlı eserlerdir. N.İ. Şelepi 1926 yılında da “*Uksah Timır Pülere İlni*” gibi epik karakterli şiirler de yayımlanmıştır.

² Mihail Yur’ev, *Çuvaş Pisatelşem (Çuvaş Yazarları)*, Çuvaş ASSR Kineki İzd., 1968:337, Şupaşkar, 1968; M.Y. Sirotkin, “N.İ. Polorussov (Şelepi)”, (N.İ. Polorussov-Şelepi), *Çuvaş Sovet Literaturi*, Çuvaş ASSR Kineke İzdatel’suvi, s. 63-64, Şupaşkar, 1972.

3. İmparator halkıyla birlikte şehir yerine geldiğinde, Karadeniz'in içinden çıkan bir kara yılanın şehrin zemininde yattığını görürler.

4. Kara yılanın şehrin zemininde yattığı sırada gökte çift başlı bir kuş belirir ve bu kuş yılanı öldürür.

5. Kara yılan, şehri bir gün işgal edecek olan Türkleri işaret etmektedir. Çift başlı kuş ise, daha sonraları Türkleri İstanbul'dan kovacak olan Hz. İsa'yı sembolize etmektedir.

Manzumenin içeriğine geldiğimizde ise, tamamıyla Hıristiyanlık düşüncesinin ağır bastığını ve İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesine duyulan öfkenin ve bir gün mutlaka Hıristiyanlar tarafından geri alınacağına dair duyulan inancın yansıdığını görüyoruz. Manzumede, yeni kurulacak şehrin hikâyesinin anlatıldığı bölüme kadar olan kısımda, dini içerikli bir gönderme bulunmamaktadır. Bu bölümde imparatorun amacı, halk ile din adamlarının mutlu ve huzurlu birlikteliğiyle başlayan süreç pozitif, umut veren ifadelerle şiirleştirilmiştir. Bu bölümün bu kadar olumlu bir şekilde yansıtılması, belki de manzumenin ilerleyen bölümde ortaya çıkacak olan olayların etkisini daha da güçlü ortaya koyabilmek içindir. Çünkü manzumenin ilerleyen bölümlerinde, bu tabloya yılan ve Türkler dâhil olacaktır ki bu beyaz tuval üzerinde onlar olumsuz vasıflarıyla daha da belirginleşeceklerdir. Şiirin kurgusunun bu doğrultuda yapıldığını söylemek mümkündür. Anılan bölümlerdeki mısraların sözcük ve ifadelerindeki olumlu görünüm sonraki satırlardaki yılan ve Türk sembolünü belirgin kılmak içindir.

Manzumenin yukarıda sözü geçen bu giriş bölümünde, şehrin temizlenmesi için hükümdar insan toplar ve dua etmek için papazlar ikonalarıyla boy gösterirler. Hükümdar, şehir kurmak için belirlediği yerin temizlenmesinin ardından, evlerin yapılması için ustalar toplanınca, belirlenen bu yere haç dikmek ister:

Mınpur hatır şitsessin,	Hepsi hazır olunca,
Pur istasem puhansan	Bütün ustalar toplanınca
Kayat' patşa kayallah	İmparator geri gider
Hura tinis hırripe	Karadeniz kenarından
Şar halih pek halihpa	Ordu gibi halkla
Hula tusa lartmaşkin,	Şehir kurmak ister
Maltan hula vırinne	Önce şehir yerine
Pısık hıres tıratmaşkin.	Büyük haç dikmek ister. (117-124) ³

Yukarıdaki mısralarda karşımıza çıkan bu haç dikme olayı şehri kut-sallaştırma isteğinden başka bir şey değildir. Bizim taradığımız Çuvaş halk edebiyatı ürünleri arasında, bu mısralara kaynaklık edecek hiçbir metinle karşılaşılmamaktadır. Ayrıca bu konunun İstanbul'un gerçek

³ Burada ve bundan sonra manzumeden yapılan alıntılarda verilen numaralar makalenin sonunda verdiğimiz metnin satır numaralarıdır.

kuruluş tarihi ile ilgili olmadığını da tarihî kaynaklar bize göstermektedir. Ayrıca İstanbul'a adını veren İmparator Konstantin'in kendisi İstanbul'un kurucusu değildir ve hayatının son dönemlerinde Hıristiyanlığı kabul etmiş bir şahsiyettir. Bu bilgiler dikkate alındığında, manzumenin bu bölümünün ne Çuvaş folklorundan, ne de İstanbul'un gerçek tarihinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu bölüm, Ortodoks Hıristiyan kimliğinin vurgulanmasından ve onun bu anlamdaki kutsallığının güçlü bir şekilde ifadesinden başka bir şey değildir.⁴

Yeni kurulacak şehir yerine yaklaşan insanların gördüğü burada yatmakta olan dağ gibi bir kara yılan, manzumenin anlatımda yeni bir safhaya geçildiğinin de göstergesidir. Huzurlu, mutlu bir ortam söz konusuysen, yeni kurulacak şehir yeri tespit edilmiş ve yeni evlerin kurulma hazırlıkları yapılırken, “*şehir yerinde yatan bu dağ gibi kara yılan*” manzumenin giriş safhasını sona erdirir ve eserin asıl konusuna doğru ilerlenmeye başlanır:

Hula vırıñı patne	Şehir yeri yanına
Şıvıhara puşlasan	Yakınına gelince
Sehirlense ükeşşi	Korkup düşerler
Pitim patşa halihı.	İmparatorun tüm halkı.
Visem tasatsa kaysan	Onlar temizleyince
Tu pısıkış hura şilen	Dağ gibi kara yılan
Hura tinisren tuhsa	Kara denizden çıkararak
Vırtñi hula vırinne.	Yatmış şehir yerine. (125-132)

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, manzumenin kaleme alındığı ya da yayımlandığı tarihtir. Manzumenin 1915 yılında yani I. Dünya Savaşı sırasında yayımlandığı dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu savaş şartlarında, manzumedeki huzuru bozan ilk unsur olan “*dağ gibi kara yılan*” düşmanın ne kadar büyük olduğunu okuyucuya hissettirmek için seçilmiştir. Büyük bir ihtimalle de, bu imaj düşmanın çok büyük olduğunu, onu yenmek için bir araya gelinmesinin ve savaşmanın şart olduğunu göstermek ve hitap edilen halka savaşın makul ve elzem gösterilmesini sağlamak amacıyla seçilmiştir.

“*Dağ gibi yılan*”ın ortaya çıkışının ardından manzumeye çift başlı bir kuş dâhil olur ki, bu da hem Bizans'ın, hem de Rusların sembolü olan çift başlı kartala işaret etmektedir. Bu sembol halen kullanılmaya devam etmektedir. Bu sembolün kullanımını, şiirdeki Ortodoks Hıristiyan ve Rus kültürünün tesirini açık bir şekilde göstermektedir. Elbette burada Türk kültüründe de kartalın ve çift başlı kartalın sembol olarak kullanıldığından; Türk mitolojisinin en önemli varlıklarından biri olmasından bahset-

⁴ Bu konularla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bizim burada bu konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamız mümkün değildir. Konstantin'in Hıristiyan oluşu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Christopher Bush Coleman, *Constantine the Great and Christianity*, Columbia University Press, s. 88, 152-155, 160, 1914; G.P. Baker, *Constantine the Great and Christian Revolution*, Kessinger Publishing Company, 308, 2003.

mek mümkündür. Ancak makalenin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere manzumede kullanılan çift başlı kartal Çuvaşların kendi köklerinden getirdikleri bir mitolojik kuş değildir.⁵ Aşağıdaki alıntıdan sonra Çuvaş kültürüne dayanarak yapacağımız açıklamalar bunu daha açık bir şekilde gösterecektir:

Akī şavī vīhītra	İşte bu zamanda
İkī puşlı pīr kayık	İki başlı bir kuş
Kimil pekeh şutisker	Gümüş gibi parlak
Şülte, şilen tīlınçe,	Gökte yılan karşısında,
Şilen şinelle pīhsa	Yılana doğru bakarak
Vīşe şüret şişim pek.	Uçuyor yıldırım gibi.
Şilen çitrese vīrtat’	Yılan titreyerek yatıyor
Şav kayıkran hīrasa,	Bu kuştan korkarak
Kayık şavransa şüret	Kuş dönerek uçuyor
Mellī vīhīt şīrasa.	Uygun zamanı arayarak. (139-148)

Çift başlı kuş sembolünün kullanımı aslında bizi manzumenin ana düşüncesini oluşturan malzemenin kaynağı konusuna daha da yaklaştırmaktadır. Çuvaş halk edebiyatı malzemeleri arasında çift başlı kartal ile ilgili bir anlatmaya rastlamadığımız gibi, bu konu ile ilgili bir halk inancı ile de karşılaşmamıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında manzumenin şu ana kadar ki bölümlerinin Çuvaş folklorundan değil de, Ortodoks Hıristiyan inanışlarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Rusların ve Hıristiyanlığın sembolü olarak karşımıza çıkan bu kuş kötülüğün, huzursuzluğun kaynağı olan ve Türklerle özdeşleştirilen “*ka-ra yılan*”ı pençesiyle yakalar ve onu göğe doğru kaldırır. Yılanın bütün çabalarına rağmen kuş onu göğe doğru kaldırmayı başarmıştır. Aşağıda manzumeden alıntılanan bölümler üzerine yapılacak yorumlar bu konuyu daha da açıklığa kavuşturacak niteliktedir.

Kayık çīrnisempele	Kuş pençeleriyle,
Şilene şiklet şüelle,	Yılanı kaldırır göğe,
Çasah ilse ilihat’	O anda yükselir.
Şüle, pīlīt şinelle.	Göğe, buluta doğru.
Şilen hīparas marşın	Yılan kalkmamak için
Avkalanat’, çaşkīrat’,	Kıvrılır, tıslar,

⁵ Kartalın Türk kültüründe türeyiş, ilk şamanların dünyaya getirilmesi, Tanrı’ya olan yakınlığı, yurtçılığı, özgürlüğün sembolü oluşu gibi pek çok işlevle yer alışı bilinmektedir. Hatta çift başlı kartal ya da sadece kartalın sembol olarak Türklerden diğer topluluklara geçtiği de iddia edilmektedir. Ancak manzumede geçen “*çift başlı kartal*” Türk kültüründen geçmiş değildir. Bu tür tartışmaları bir kenara bırakarak bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yay., 585-588, Ankara, 1993; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yay., 127-132, Ankara, 1995; Hilmi Özden, “Türklerde Kartal ve Çift Başlı Kartal Tamgaları”, *Turan*, S. 15, 109-117, 2011.

Pıtım şire çitretet,
Şav ter hiti kışkarat',
Tem pek avkalansan ta
Kayak yamast' şilene,
Kuşpa pıhsa kurınmi
Şüle ilse ilihat'.

Bütün yeri titretir,
Çok şiddetli bağırır,
Ne kadar kıvrılrsa da
Kuş bırakmaz yılanı,
Gözün görmediği kadar
Yukarıya doğru kaldırır. (161-172)

Kuş yılanı gökyüzüne kaldırdıktan sonra onu yeryüzüne, imparatorun adamlarının temizlediği şehir alınına bırakır. Yılan çok sert bir şekilde düştüğü yerde kıvrılır, tıslar, bir büyücü gibi ıslık çalar, düşünce yeri titretir ve kuş pençesiyle vurduğu için vücudunda kanlar akar. Rusça üzerinden Şelepi'nin Yunan mitolojisinden ve destanlarından haberdar olması muhtemeldir. Bu tür benzetmeler ve mücadeleler Şelepi'nin Yunan mitolojisinden esinlenmesinden kaynaklanmış olabilir. Eserin bütünü göz önüne alındığında "yılan"ın Türkler olduğu görülmektedir ki, bu şiirin yazıldığı tarihte devam eden Türk-Rus savaşlarında aslında bir anlamda galibinde Ruslar olacağı ifade edilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda bu benzetmelerle mücadeleye tarihi bir boyut da kazandırılmaya çalışılmaktadır. Yani Rusların yürüttüğü bu savaş, aslında kökleri tarih öncesine uzanan bir mücadelenin devamı olarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

Manzumenin devamında kuş yere düşen yılanı onun yaralanmış olmasına bakmaksızın tekrar tekrar kaldırıp yeryüzüne bırakır. Bu yaralı "yılan" benzetmesi belki de, o dönemde "hasta adam" olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu ile kuşun onu tekrar kaldırıp yere vurması, son dönemlerde Rusların Türklerle yaptıkları savaşlardaki galibiyetlerine ve nihayetinde yılanın öldürülmesi de, Tevrat'ta Tekvin bölümünde "hayvanların en lanetlisi yilandı"⁶ benzetmesine uygun olarak, son darbeyi vurarak yılan olarak sembolize ettikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırma arzusuna bir gönderme olarak değerlendirilmelidir. Burada tıpkı kartal ile ilgili açıklamalarda olduğu gibi sadece Tekvin'de değil birçok halkın mitolojisinde ve inanç dünyasında yılanın adeta lanetmiş bir hayvan olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak manzumedeki benzetmelerin Hristiyanlıkla ilgili olması sebebiyle diğer mitoloji ve dinlerdeki yılanla ilgili inançlarla bir bağlantı kurma gereği duyulmamıştır.

Çirnisene işerse
Kalleh pırahat' şır şine,
Şilen laplatsa üket,
Vilme patnelleh şitet.
Kayık pırmay yavınsa
Şüret şilen tılınçe,
Şilene vileressin,

Pençelerini açarak
Tekrar bırakır yeryüzüne,
Yılan çırpınıp düşer,
Ölecek gibi olur.
Kuş aralıksız dolanarak
Uçar yılan karşısında,
Yılanı öldürmek için,

⁶ Tekvin Bab 3. "Ve Rab Tanrının yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yilandı."

Pitimpeh piteressin, Anat' aşı-şişim pek Şilen şine vaşlatsa,	Ortadan kaldırmak için, İner şimşek-yıldırım gibi Yılanın üstüne gürleyerek. (204-213)
---	--

Yılanın bu şekilde adeta nefret duygularıyla yılanı alıp tekrar yere bırakarak onu öldürmesini, Çuvaş Türklerinin Türkiye Türkleriyle olan ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu durum daha ziyade Rus-Türk ve Hıristiyan-Müslüman ilişkileri çerçevesinde anlaşılabilir. Şelepi, şiirin sonuna doğru sembolik bir şekilde ifade ettiklerini, bütün açıklığı ile ortaya koyar. Aşağıdaki alıntı mısralardan da anlaşılacağı üzere bu yılan barbar, kan akıtıcı Türkleri sembolize etmektedir. Şehri, onu işgal eden ve lanetli Türklerden geri alma hevesi şiirin bu mısralarında açık ifadelerle ortaya koyulur:

Hura vırman pek şarpa Kilış hulana tırıksem, Şavî şilen yunî pek Yuhtariş tırıkne tırıksem. Numay vihîr hulara Tırıksem ır kursa purinîş. Şutî kayık Hristos, Un şinnisem numayççen Yavinsa şüreş kayık pek. Kalle turtsa ilesşin Tırıkseñçen hulana.	Sık orman gibi bir orduyla Gelir şehre Türkler, Bu yılanın kanı gibi Akıtlar Türk'ü Türkler. Uzun zaman şehirde Türkler iyi yaşarlar. Parlak kuş Hristos Onun insanları çok olduğundan Kıvrılarak yürürler kuş gibi. Geri almak ister Türklerden şehri. (260-270)
---	---

Çalışmanın sonunda tamamını verdiğimiz manzumenin yukarıda alıntıladığımız bölümlerinden de anlaşılacağı üzere, İstanbul'un kuruluşu, şehrin Türkler tarafından fethedilişi ve bu şehrin bir gün geri alma arzusu, aslında şehrin kısa bir tarihini de bizlere sunmaktadır. Manzume I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda kaleme alınmıştır. Şehrin kuruluşu ile şiirin yazıldığı dönem yani I. Dünya Savaşı, aynı kompozisyon içerisinde anlatılmaktadır. Eserde isim belirtilmemiş olsa da biliyoruz ki, bahsedilen imparator Konstantin'dir ve şehir onun tarafından kurulmuştur. Şehir için yer beğenilişinin anlatıldığı manzumenin ilk kısımlarında olumlu ifadeler dikkat çekmektedir. Bu olumlu tablo ilerleyen bölümlerde karşımıza çıkacak olan olumsuz figürü yani “Türk”ü, daha olumsuz kılmak için kurgulanmıştır. Ardından manzumede bir mücadele anlatılmaya başlanır ki, yılanla kuşun çatışması üzerinden sembolik olarak tasvir edilen bu mücadele, Bizans'ın varisi olarak kabul edilen Rusların Osmanlılar ile yaptıkları savaşlardan başka bir şey değildir. Böylece manzumede kurulan bu Bizans-Rus paralelliğiyle Ruslar Bizans'ın varisi oluşları sebebiyle olumlu anlamların taşıyıcısı olurken; Osmanlı Türkleri yılan, şeytan gibi benzetmelerle olumsuzlukların kalıtıcısı olmaktadır. Böylece yapılan mücadeleye kutsallık ve tarihsellik katılmaktadır. Bu,

devam eden savaşta kalabalıkları savaşa karşı daha duyarlı hale getirilmek için seçilmiş bir yöntemdir. Manzumenin son kısmı ise, aslında geleceğe dönük bir beklenti ve arzuyla sona ermektedir. Devam eden mücadelenin eseri yaratanların gönlündeki kazanımı işaret etmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugün de hak, doğru, inançlı olan kazanacak; şeytan, inançsız olanlar yani Türkler bu savaşı kaybedecektir.

İncelediğimiz bu manzume sıradan bir modern edebiyat ürünü olmuş olsaydı, belki de buraya kadar yaptığımız tespitlere birkaç ayrıntı daha ekleyerek tahlili neticelendirebilirdik. Ancak manzumenin kaleme alınış ve yayınlanış dönemi, eserin şairinin, bu manzumeyi halk arasında yayıyan anlatılardan beslenerek yazmış olduğunu belirtmesi ve bu manzumenin “*destan*” gibi toplumları derinden sarsan ve milli hassasiyetlerin ön plana çıkarıldığı eserler arasında sayılarak destan metinleri arasında yayımlanmış olması, incelemenin boyutlarını değiştirmektedir. Bireysel olarak üretilen eserlerin muhtevalarını, her ne kadar devrin siyasi, ekonomik vb. şartları etkiliyor olsa da, bunları şair veya yazarlarıyla ilişkilendirmek de mümkündür. Ancak eserlerin folklor kaynaklı olduğunun belirtilmesi bireysellikten çok kolektifliğin ön plana çıktığına işaret eder. Bu manzumenin şairi Şelepi de, bu eserin konusunu Çuvaş yaşlılarının arasında anlatılanlardan aldığını iddia ettiği için, eserin folklorla ilişkisini eldeki malzemeler doğrultusunda tespit etmek ve manzumeyi dönemin tarihi olaylarını da göz önünde bulundurarak ele almak gerekmektedir.

Şiir yukarıda ayrıntılı olarak değinilen içeriğinden de anlaşılacağı üzere Hıristiyanlıkla ilgili motifleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu tür bir şiirin destan metinleri içerisinde yayımlanması Çuvaşların bu konuda önemli bir hassasiyetlerinin oluşması anlamına gelmektedir. Ancak bu konunun döneme ışık tutan kaynaklar tarafından onaylanması gerekmektedir. Çuvaşların dinî tarihinde bu tür epik eserlerin meydana gelmesini sağlayacak bir manevî ortam oluşmuş mudur? Bu soruya cevap vermeden metni doğru tahlil etmek mümkün değildir. Günümüze kadar geleneksel dinî inanışlarını önemli ölçüde koruyan Çuvaşlar pratikte olmasa da resmî olarak büyük oranda Hıristiyanlaştırılmışlardır. Bu anlamda Rus Ortodoks kilisesinin tarihi ve onun İdil-Ural bölgesinde özellikle de Çuvaşlar arasındaki faaliyetlerine göz atmak da, metnin daha iyi anlaşılabilmesi için önemlidir. Bu nedenle manzumenin objektif bir şekilde değerlendirilebilmesi için, Çuvaşların Türkiye Türkleri, daha doğrusu o dönemin şartları dikkate alınarak Osmanlı Türkleriyle olan ilişkileri, Çuvaşların Ortodoks Hıristiyanlıkla olan ilişkileri ve Osmanlı / Türk-Rus ilişkilerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Osmanlı / Türkiye Türkleri ve Çuvaşlar

Çuvaşlarda bu tür bir manzumenin oluşabilmesi için Türklerle olan ilişkilerini yansıtan halk edebiyatı metinleri ve bu ilişkiden bahseden

eserler *Türk-Rus Tarihi İlişkileri Bağlamında Çuvaş Halk Edebiyatında Türkler*⁷ adlı bir başka makalemizde ayrıntılı olarak incelenmiş ve bu konu ile ilgili halk edebiyatı metinlerinin tamamı anılan çalışmada Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi karşılıkları ile yayımlanmıştır. Bu makalede elde ettiğimiz sonuçlar, Çuvaşların Türkiye Türkleriyle olan ilişkilerini halk edebiyatı malzemeleri temelinde ortaya koymaktadır. Çuvaşlar, Türkiye Türkleri ile tarihî dönemler içerisinde, genellikle doğrudan bir ilişki içerisinde bulunmamışlardır. Onların Türkiye Türkleri ile olan ilişkileri halk edebiyatı malzemelerine bakıldığında çoğunlukla Müslüman Tatar Türkleri ya da Hıristiyan Ruslarla olan temasları neticesinde meydana gelen ilişkilere dir. Özellikle tarihî efsanelerde ve Çuvaş *peyit*lerinde⁸ karşımıza çıkan Türklerle ilgili kayıtları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

a. Kazan Hanlığı ile bağlantılı olarak Türkler: Yaşadıkları coğrafya gereği Çuvaşların en çok ilişkide buldukları Türk boyu Kazan Tatarlarıdır. Gerek Rusya'da yayımlanan tarihî kaynaklarda gerekse Çuvaş halk edebiyatı metinlerinin yayınlarında Kazan Tatarlarının Türk olarak adlandırılması görülen bir durum değildir. Ancak Kazan Hanlığı'nın Rusların eline geçişi konusunu işleyen tarihî efsanelerde, zaman zaman Kazan Tatarları için Türk etnik adının kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli bir konumda bulunan Kırım Tatarlarının Kazan'da çeşitli sebeplerle bulunmuş olmaları ya da birçok Kazan Hanının Kırım kökenli oluşu ile ilgili olabilir. Makalemizin konusunu ilgilendirecek şekilde bir İstanbul konusu bu efsanelerde işlenmemiş hatta bu konudan bahsedilmemiştir.

b. Türk-Rus Savaşları bağlamında Türkler: İdil-Ural bölgesinin Rusların eline geçmesinden sonra Rusya vatandaşı olan Çuvaşlar Rusya'nın Türklerle yaptıkları savaşlardan bazılarında katılmışlardır. Osmanlı-Rus savaşına katılan Çuvaş askerlerin memleket hasretlerini, savaşların kötülüğü, acımasızlığı üzerine söyledikleri peyit adı verilen halk şiiri örnekleri bulunmaktadır. Bu metinlerde, özellikle 93 Harbi olarak adlandırılan savaşın neticesinde İstanbul'a tarihleri boyunca ilk defa bu kadar yaklaşan Rus ordusu içinde bulunmalarına rağmen, İstanbul hasretini dile getiren mısralara rastlanmamıştır.

⁷ Bu konu hakkında kaleme aldığımız *Türk-Rus Tarihi İlişkileri Bağlamında Çuvaş Halk Edebiyatında Türkler* adlı ayrıntılı makalemiz şu anda yayın aşamasındadır. Çuvaş halk edebiyatında Türkler, Türk Ülkesi ve İstanbul ile ilgili konuların işlendiği eserler Türk-Rus tarihi ilişkileri bağlamında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

⁸ Peyitler Çuvaş halk edebiyatının en zengin ürünlerinden birisidir. İdil-Ural bölgesinde Tatarlar ve Başkurtların halk edebiyatında da bulunan bu tür hayatın çeşitli konuları hakkında yaratılabilmektedir. Şekil özellikleri bakımından düzenli değildirler. Konu bakımından iki genel başlık altında ele alınmaktadır. 1. Mitolojik peyitler ve Hayatla ilgili peyitler. Mitolojik peyitlerde Çuvaşların geçmiş dönemlere ait dünyaya bakışını, olağanüstü ilahi varlıklar, mitolojik düşüncelerle ilgili tasavvurlarını işlemekteyken; Hayatla ilgili peyitlerde daha ziyade toplumu derinden etkileyen çeşitli tarihi olaylar işlenmiştir. Bu özellikleriyle de zaman zaman ağıtlara zaman zaman da aşık destanlarına benzemektedirler.

c. Çuvaş Halk Edebiyatında Türkiye ve İstanbul: Çuvaş halk edebiyatının *peyit* adı verilen eserlerinde, İstanbul'dan bahsedilmektedir. Bunun dışında Dimitriy Arhipov'un İstanbul'a yaptığı seyahatla ilgili notlarında İstanbul'da yaşayan Çuvaşlarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. 1898 yılında İstanbul'da bulunan Arhipov'un bu gezi notları 1903 yılında *Konstantinapol'ri Çıvaşsem (İstanbul'daki Çuvaşlar)* adıyla yayımlanmıştır.⁹ Onun İstanbul'da izlerini sürdüğü Çuvaşlar, İslamiyet'i kabul etmiş olan ve büyük bir ihtimalle de Tatarlarla birlikte İstanbul'a gelen Çuvaşlardır. Arhipov'un bu eserinin Rusça tercümesi bazı açıklamalarla birlikte, Osip Romanov tarafından *Çuvaşi v Konstantinapol'* adlı makalede yayımlanmıştır. Romanov'un makalesinde verdiği bilgiler, büyük oranda Arhipov'un bilgileriyle örtüşmektedir. O da makalesinde Tatarların Çuvaşlar üzerindeki etkisine değinerek konuya bir giriş yapar. İstanbul'a göç eden bu Çuvaşlar hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi verir.¹⁰

Daha çok belge niteliğindeki yukarıdaki eserlerden başka halk edebiyatı malzemeleri içerisinde de, Çuvaşların İstanbul ile olan ilişkilerini ortaya koyan metinler bulunmaktadır. 1952 yılında Penza bölgesinin Şırttanlı ilçesinin İtem Kura köyünde altmış iki yaşındaki M.T. Vasilyev'den M.M. Baydyuşev tarafından derlenen ve Çuvaş Devlet Gumaniter Enstitüsü arşivinde (III, 141, s. 21-22) kayıt bilgileriyle orijinali korunan *At'ır Kayar Tiniş Leş Yenne (Haydi Gidin Denizin Diğer Tarafına)* adlı şiirde, Çuvaşların 1860'lı yıllarda İstanbul'a gelişlerinden bahsedilmektedir.¹¹ Yine aynı yerde 1956 yılında F.İ. Nikina'dan F.M. Lukin tarafından derlenen *Epir İstampula Kaysassın (Biz İstanbul'a Gidince)* adlı şiir de aynı konuyu işlemektedir. Şiirde İstanbul gurbetinin aslında toplum üzerinde bıraktığı travma tasvir edilmektedir. Memleketi terk etmenin verdiği üzüntü, hayatın adeta tersine dönüşü, şiirde rahatlıkla görülmektedir.¹²

Halk edebiyatı eserlerinin kolektif şuurun eserleri olması sebebiyle, onlarda karşımıza çıkan İstanbul ve Türklerle ilgili bilgiler toplumun genel bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Yukarıda kısa bir şekilde tanıtmaya çalıştığımız eserlerde gerek halk edebiyatı, gerekse Arhipov'un adı geçen kısa seyahatnamesinde, İstanbul konusunun Çuvaşların dünyasında çok da önemli bir yer işgal etmediği görülmektedir. Bu eserler doğrudan değil de dolaylı olarak gelişen olaylar neticesinde İstanbul, Türkler ya da Türkiye gerçeğiyle karşılaşan Çuvaşların dünyasındaki yansımaları bize ulaştırmaktadır. Bu eserlerden görüldüğü kadarıyla Çuvaşların Türklerle ve İstanbul'la olan ilişkisi ya Rusya'nın uzun yıllar süren savaşlarda kullandığı Çuvaş kökenli askerlerin savaşın korkunç-

⁹ D.A. Arhipov, *Konstantinapol'ti Çıvaşsem*, Kazan, 1903.

¹⁰ Osip Romanov, "Çuvaşi v Konstantinapol", *Ottisk iz Jurnalı "İstoriçeskiy Vestnik"*, Kazan, 1903.

¹¹ G.F. Yumart - İ.G. Trofimova, *Çıvaş Halih Pultarühı. Halih Eposı*, s. 384, Şupaşkar, 2004.

¹² G.F. Yumart - İ.G. Trofimova, *a.g.e.*, 368.

luğu, memleket hasreti gibi konulardaki duygularını yansıtmakta ya da Tatarların tesiriyle Müslüman olan Çuvaşların yine büyük bir ihtimalle onlar aracılığıyla geldikleri İstanbul ve yine memleket hasreti karşımıza çıkmaktadır. Arhipov da, eserinde bu bahsettiğimiz yollarla İstanbul’a gelen Çuvaşları, kısa notlarında kaydetmiştir. Demek ki en azından elde ki veriler doğrultusunda, Çuvaşların İstanbul konusunda derin bir duygu yoğunluğu yaşadıklarını söylemek mümkün değildir.

Halk edebiyatı metinlerinde karşılığını bulamadığımız bu manzumenin ortaya çıkışını sağlayabilecek bir başka etken ise dindir. Dinî sebeplerden dolayı İstanbul’un Türk kökenli olsun veya olmasın, Müslüman olan halklar arasında yüzyıllar boyunca İslam dünyasının siyasi merkezi olması, İslam dünyasının büyük bir bölümünde kabul gören halifenin memleketi olması gibi sebeplerle oldukça popüler olması dolayısıyla, ona hasret duyularak imkân bulunduğu ziyaret edilmesi kabul edilebilir bir durumdur. Bu duygu yoğunluğu çerçevesinde İstanbul ile ilgili edebî eserlerin meydana gelmesi beklenilebilir. Yine aynı ilgi batı daha doğrusu Hıristiyan dünyasında da karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada, İslam dünyasındaki İstanbul düşüncesinin tam aksine ilişkin olarak ortaya çıkmış bir duygu yoğunluğunu ifade eden “*İstanbul hasreti*” neticesinde ortaya çıkmış bir külliyat karşımıza durmaktadır. Yüzyıllar boyu Hıristiyan dünyasının özellikle de Ortodoks Kilisesinin ruhanî merkezi olarak işlev görmüş olan bu şehir, Müslüman Türklerin fethinin ardından zaman zaman nefret, zaman zaman da Türklerin elinden geri alınacağına duyulan inançla istek ve hasret duygularının işlendiği birçok edebî metne konu olmuştur.

Çuvaşlar ve Hıristiyanlık

Çuvaşların Hıristiyanlığı kabul ediş tarihi de, söz konusu manzume ve benzer metinlerin daha derinlemesine anlaşılabilmesi için önemlidir. 1552 yılında Kazan’ın İvan Groznıy tarafından işgaliyle birlikte, bölgedeki Hıristiyan olmayan etnik grupların Hıristiyanlaştırılması için çok çeşitli yöntemlerin uygulanacağı yüzyıllar sürececek bir dönem başlamıştır. Kazan’ın işgalinden daha önce Rus hâkimiyetine giren Çuvaşlar da bu süreci bizzat yaşayan Türk topluluklarından biridir.

Korkunç İvan, Kazan üzerine Rus topraklarını genişletmek amacı taşıyan bir sefer düzenlemişse de, bu seferin sebepleri arasında dinî duyguların da yattığı bilinmektedir. Kazan’ın işgalinden sonra İvan’ın “*Rus idaresine giren bu yeni milletler, gerçek Tanrı’yı kabul ederek, kıyamete kadar Kutsal Üçlüyü takdis etsinler*” şeklindeki sözleri onun dinî duygularının açık bir göstergesidir. Aynı zamanda Kazan’ın işgali konusunda ruhbanlar ve bütün halk da aynı görüşleri paylaşmaktaydı. Bu konuda Ruhbanlar Çar’a büyük destek vermişler ve çeşitli yollarla da bu sefer teşvik edilmiştir. Kazan’ın alınmasından sonra da buranın Hıristiyanlığın

önemli merkezlerinden biri haline getirilmesi ve Kazan çevresinde yaşayan Rus olamayan unsurları Hıristiyanlaştırmak için çeşitli çalışmalara başlanmıştır. Zaman zaman duraksamasına rağmen, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak günümüze kadar devam eden Çuvaşların Hıristiyanlaştırılması ve Ruslaştırılması süreci, konu üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapan Durmuş Arık tarafından şu dönemlere ayrılmıştır:¹³

a. 16-17. yüzyıllarda Çuvaşlara yönelik Rus politikaları (İlk Piskoposluk ve Guriy, Manastırlar ve Misyoner okulları, İdari ve Ekonomik Tedbirler),

b. 18. yüzyılda Çuvaşlara yönelik Rus politikaları (İdari ve ekonomik tedbirler; Yeni vaftizlilerle ilgili işler dairesi, Göç ve Tecrit Politikası),

c. 19. Yüzyılda Çuvaşlara yönelik Rus Politikaları (Misyoner Teşkilat ve Misyoner Faaliyeti, Kitab-ı Mukaddes Topluluğu ve Çeviri Faaliyetleri, Eğitim Politikası ve Misyoner Okulu),

ç. 20. yüzyılın başında ve Sovyetler Birliğinde Çuvaşlara Yönelik Rus Politikaları,

d. Rusya Federasyonu'nda Çuvaşlarda Hıristiyanlık.

Rusların Çuvaşlarla ilgili Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerinin yukarıda gösterilen süreçlerinden ilk iki, yani 19. yüzyıla gelene kadarki yaklaşık üç yüz yılı kapsayan dönemi, aslında baskı ve şiddetin her türlüşünün denendiği ve hedefe ulaşmada en başarısız olunan dönem olarak görülebilir. Toplu vaftiz törenleri, zorla vaftiz etme, kiliseler açma ve kiliselere insanların zorla getirilmesi, kabul etmeyenlerin topraklarının ellerinden alınması, topraklarından sürülmesi, Hıristiyanlığı kabul edenlerin vergilerinin kabul etmeyenlere yüklenmesi gibi ekonomik tedbirler vb. birçok uygulama, bu dönemin temel karakterini yansıtmaktadır. Ancak bu dönemin bu uygulamalarının başarılı olmadığı bölgede Ruslara karşı en büyük ve en güçlü kitleyi temsil eden Tatar Türklerinin etkisinin kırılmadığı, hatta Ruslaştırılmak istenen Türk ve Fin Ugor halklarının bunun tam tersi bir şekilde Tatarlara yakınlaşıp bir bölümünün İslamlaştığı yönündeki bilgiler de araştırmacılar tarafından aktarılmaktadır. Aslında yaklaşık üç yüz yılı kapsayan bu sürecin en kısa özeti, 19. yüzyılda yeni bir dönemi açan N.İ. İlminskiy tarafından açık bir şekilde ortaya koyulmaktadır: Bütün hayatını Çarlık Hükümetine ve kiliseye adayan İlminskiy, Rusya'da uygulanan Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırmada kullanılan baskı metotlarını reddederek onların yerine daha yumuşak uygulamaların devreye sokulması düşüncesini taşır. İdil halklarının dilini, tarihini ve yaşam tarzını bilen İlminskiy, yabancılar olarak nitelendirilen Rus olamayan unsurların milli bağımsızlık hareketinin ve Hıristiyanlıktan ayrılmalarının arttığı bir ortamda polisiye tedbirlerle onları Hıristiyanlaştırmaya çalışmasının ters sonuçlar doğuracağını anla-

¹³ Durmuş Arık, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yay., Ankara, 2005.

mıştır. Bu nedenle de, gayri Rus unsurların ana dillerinde eğitim yapmasının ve ana dilinden Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çalışmalarında faydalanılması gerektiğinin altını özellikle çizmiştir.¹⁴

Yukarıdaki açıklamalar Rusların bölgedeki faaliyetlerinin istedikleri sonuçları vermek bir yana, bölgede tam tersi bir etki göstererek ortak Rus karşıtlığı sonucunda bölgedeki Türk ve Fin-Ugor halklarının Tatar Türklerine ve dolayısıyla İslam’a doğru yöneldiklerini göstermektedir. Bu nedenle bölgenin Ruslar tarafından işgalinden sonra geçen yaklaşık 300 yıllık süre içerisinde Çuvaşlar arasında konu bakımından Şelepi’nin manzumesine benzer konulu bir halk edebiyatı ve inancı meydana getirildiğini söylemek oldukça zordur. Bunun izlerini biz, bölgeye 20. yüzyılın başında bir araştırma gezisi yaparak Çuvaşlarla ilgili iki ciltlik önemli bir külliyyat yayımlayan Macar bilim adamı Gyula Mészáros’un derlemelelerini yayımlamadan önce, bölgedeki çalışmaları ile ilgili olarak 25 Mayıs 1908 tarihinde Macar Bilimler Akademisi’nin toplantısında okunan *Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında)* adlı raporlarında bulmaktayız.¹⁵ Raporda onun çalışma yöntemi, derleme yaptığı yerlerdeki Çuvaşların ve Tatarların genel özellikleri ve bu toplulukların Ruslarla olan münasebetleri objektif bir şekilde yansıtılmıştır. Birçok Rus kaynağında kaydedilmesi, pek de mümkün olmayan bilgiler onun tarafından net bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Tek Çuvaş Tanrısı “Turi”ya ak at ya da ak koç sundukları zaman kızarılmış yüz ve tatlı dille ondan hayır dua ve sağlık istedikleri, halkın daha iyi, daha temiz kalpli olduğu, Rus papazının haraç toplamadığı, henüz samagon içmedikleri kısacası âri medeniyetin henüz onları ele geçirmediği yakın dönemdeki eski hatıralarını daha fazla korudular.¹⁶

Çalışmalarında özellikle pagan Çuvaşların inanışlarına özel bir yer ayıran Mészáros araştırması esnasında ziyaret ettiği *Ulhaş* köyü ile ilgili bilgiler verirken burayı Rus misyonerlerin Hıristiyanlaştırma esnasında gözden kaçırdıkları bir adaya benzetir ve Rusların Çuvaşları Hıristiyan-

¹⁴ Durmuş Arık, 2005, s. 323’ten Sotrudnik Bratstva... 1911:34-35. Aslında günümüzde Türk şive ve lehçeleri olarak da adlandırdığımız yeni birçok edebî dilin ortaya çıkışını da hazırlayan bu süreç Türkiye’de yeteri kadar irdelenmemiştir. Özellikle Rusya coğrafyasında yaşayan bazıları halen Rusya hakimiyetinde bulunan bazıları da 1990’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk boylarının dil, din, siyasi, sosyal ve kültürel tarihlerini derinden etkileyecek olan bu misyonerlik faaliyetleri ile ilgili yeterli çalışmaların yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bu konuda yapılmış temel iki çalışma bu konu ile ilgili olarak yapılan en kapsamlı Saime Selenga Gökgöz, *Yevfimiy Aleksandroviç Malov İdil-Ural’da İslam Karşısı Rus Misyon Siyaseti*, Köksav Yay., Ankara, 2007; İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2009 tarafından yapılmıştır. Bu konu hakkında söz söylenen başka çalışmalar da bulunmakla birlikte bu iki eser orijinal kaynaklara dayanılarak yapılan iki temel eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵ Gyula Mészáros, “Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken”, (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında), *Ethnographia*, 19, s. 227-238, Budapeşte, 1908.

¹⁶ Gyula Mészáros, *a.g.e.*, 228.

laştırma metodunu da büyük bir ihtimalle sözlü kaynaklardan aldığı bilgilerle tasvir eder ki bazı yazılı kaynaklarda da bu tür bilgiler karşımıza çıkmaktadır:

*“Sanki Rus misyoner derneği onları burada unutmuş gibi. Müslüman Tatarlar ve eski dinli Ruslar arasında onlara karşı çıkıyor bu küçük adacıklar. Fakat neticede Rus Tanrısı kazanacak. Çünkü o daha güçlü. Zaten Çuvaşlar Hıristiyanlaşmaya çok eski dönemlerde başlamadı. Azami en yaşlı Çuvaşların bile şu an hepsi Hıristiyan olan bu yerin pagan dönemini hatırlıyor. 50-60 yıl bundan önce iktidar onları fark etti. Rus memurlar ve Hıristiyan papazlar köyleri gezdiler ve evlerinin önündeki ormanlara kaçmayı başaramayanların hepsini zorla Hıristiyanlaştırdılar. Köyün ortasına büyük bir tekne koydular ve onları vaftiz suyuna batırdılar; onlara Rus adları verdiler ve dini yayma işi tamamlandı, daha sonra sırada ki köye gittiler. Elbette bu işlerin sonucu oydu ki Çuvaşların büyük kısmı Rus adları altında bile pagan kaldılar. Çünkü yeni papazlar halkın dilini anlamıyorlardı. Çuvaşlar ise Rusça bilmiyorlardı”.*¹⁷

Mészáros'un çalışmalarında sık sık zikrettiği bu konuya ilişkin açıklamalara bakılacak olursa, 20. yüzyıl başlarında hala Hıristiyanlığın Çuvaşlar arasında tam anlamıyla yerleşmediğini söylemek mümkündür. Zira Çuvaş folklorunun farklı alanlarında yapılan çalışmalarda elde edilen metinler dikkatle gözden geçirildiğinde, Hıristiyanlığın bu metinlere çoğu defa yüzeysel olarak dahi nüfuz etmediği rahatlıkla anlaşılabilecektir.¹⁸

Çuvaşların dinî tarihi aslında Çuvaşlar arasında Hıristiyanlığın böyle bir eseri meydana getirecek bir manevî ortamı sağlamadığını göstermektedir. Çünkü folklor eserleri bireysel eserler değildir ve bu tür eserlerin halk arasında yaygın bir şekilde kabul görmesi yüzyıllarca sürececek bir zaman ihtiyaç duymaktadır. Buna benzer bir durumu Türkiye Türkleri içerisinde de görmek mümkündür. 10. yüzyıldan itibaren İslam'ı kabul etmeye başlayan ve özellikle Anadolu'ya gelen Oğuz Türklerinin arasında bu tür dinî içerikli Türk destanlarının oluşması bile, yüzlerce yıllık uzun bir sürecin tamamlanmasını beklemiştir. Ki bu süre içerisinde başta Haçlı ordularına olmak üzere Balkanlara ve Hıristiyanlar üzerine yapılan seferlerde bir cihat ruhunun ortaya çıkmış olmasına rağmen, halk içerisinde bu tür destanları oluşturacak bir şuurun ortaya çıkışı, o kadar kolay olmamıştır. Bu nedenle Çuvaşların dinî tarihi, geleneksel dinî inanışlarının günümüze kadar devam etkisi dikkate alındığında ve bunun yanında günümüze kadar yayımlanmış yüzlerce metin dikkatle incelendiğinde Çuvaşların arasında bu tür bir manzumeyi yaratacak İstanbul anlatmalarının olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Rusların mis-

¹⁷ Gyula Mészáros, *a.g.e.*, 230.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş Arık, 2005; Bülent Bayram, 2010, 133-142; Bülent Bayram 2011.

yonerlik politikalarına Çuvaşlar yüzyıllar boyunca direnmişlerdir. Bunun yanında araya giren sosyalist dönem de zaten Çuvaşlar arasında yeni kabul edilen dinin tam olarak yerleşmesini engellemiştir.

O zaman bu şiir folklorla özellikle de destanla bağlantılı olarak Çuvaşlar arasında hangi şartlara bağlı olarak yaratılmıştır? Bu manzumenin yazılışına sebep olan manevî yoğunluk yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ne Çuvaşların Osmanlı/Türkiye Türkleriyle tarihi ilişkilerinden, ne de Çuvaşların arasında yayılan Hıristiyanlık inançlarının etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu manzumenin yazılış amaçlarını ve onun kaynaklarını başka yerlerde aramak gerekmektedir. Bu öncelikle Bizans daha sonra da Bizans'ın tarih sahnesinden silinmesinin ardından onun varisi olduğunu ileri süren ve misyonunu üstlenmeye çalışan Rus Ortodoksluğundan kaynaklanmaktadır.

Manzumenin Asıl Kaynağına Doğru:

Bizans-Ortodoks Mirası ve Onların Varisi Rusya

Çuvaşlar arasında her ne sebeple olursa olsun, İstanbul ile ilgili olarak yukarıdaki manzumeyi yazmaya teşvik edecek bir duygu yoğunluğunun oluşmadığını söyleyebiliriz. Ancak Ortodoks Hıristiyanlar için bu durumun tam tersi olduğunu ve İstanbul'un eski günlerine döneceğine ya da döndürüleceğine olan inancın devam ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle Ayasofya Camii çevresinde teşekkül eden birçok efsanede halen bu duygunun yaşadığı araştırmacılar tarafından yapılan derlemelerle tespit edilmiştir. Ferhat Aslan *Ayasofya Efsaneleri* adlı eserinde, Ayasofya çevresinde teşekkül eden birçok efsaneyi yayımlamış ve bunları değerlendirmiştir. Bu efsaneler arasında Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilmesi hususunda birçok metnin teşekkül ettiği görülmektedir. Aynı zamanda sadece kültürel alanda değil siyasi alanda da Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilip ibadete açılması konusunda da faaliyetlerin devam ettiği görülmektedir.¹⁹

Buraya kadar yaptığımız açıklamalara son noktayı koyacak olan bilgiyi, 1453 yılında İstanbul kuşatmasında Türk saflarında yer alan Nestor İskender'in kuşatma sırasındaki olayları anlattığı *Konstantiniyenin Fethi* adlı eserinde buluyoruz. Bu eserin başında İstanbul'un kuruluşunu anlatan bir metin bulunmaktadır. Bu metin ya da benzeri başka metin-

¹⁹ Ferhat Aslan, *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 156-159, İstanbul, 2011. İstanbul'un tekrar Hıristiyanların eline geçeceğine dair inançla ilgili efsanelerden birisi olan ve Ferhat Aslan'ın *Ayasofya'nın Denize Batan Sunağı* başlığıyla çalışmasında yer verdiği efsane şu şekildedir: “Türklerin İstanbul'u fethettiği gün, Yunanlılar Ayasofya'nın sunağını, Türklerin ele geçirmemesi için, Frankenland'a götürmek üzere bir gemiye yüklerler. Fakat gemi Marmara Denizi'ne geldiğinde su almaya başlar ve sunak denize batar. Diğer tarafların dalgalı ve girdaplı olmasına rağmen, sunağın battığı yer dalgasız kalır. Sunağın battığı yer oranın dalgasız olmasından ve güzel kokusundan tanınıyordu. Hatta birçok insan denizin derinliklerinde bulunan sunağı görebiliyordu. Yunanlılar İstanbul'u tekrar fethederlerse, o sunak önceden bulunduğu yere, tekrar Ayasofya'ya getirilecekti.” (Aslan, a.g.e., 278'den Efsanenin Kaynağı: Hans Hermann Russack, *Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn*, Hans von Hugo Verlag, s. 28, Berlin, 1941.)

ler Şelepi'nin manzumesinin Bizans-Rus kaynaklı olduğunu göstermektedir. Modern kritikler efsanenin, metni kopya eden Rus kâtipleri tarafından 16. yüzyılda eklenmiş olabileceğini düşünmektedir.²⁰ Konuyu gereğinden fazla uzatacağı için bu tartışmalar bizim incelemelerimizin sınırları dışında kalmaktadır. Bu efsane metni bizim, manzumenin Çuvaşların folklorundan kaynaklanmadığı yönündeki düşüncelerimizi açık bir şekilde ispat etmektedir. Bu efsanede yılan, kartalla olan mücadelesini kazanmaktadır. Buna rağmen bu olayı izleyenler, yılanı öldürüp kartalı kurtarmaktadır. Aşağıda tamamını verdiğimiz bu efsane metni manzumenin konusuyla bire bir örtüşmektedir:

“Ve bir yılan yuvasından çıkararak sürünmeye başlamıştı ki, bir kartal hızla alçaldı, yılanı kapıp havalandı; yılan kartalın gırtlığını sıkmaya başladı. İmparator ve yanındakiler yılanla kartalı seyre koyuldular. Kartal iyice yükseldi, bir an gözden kayboldu, tekrar görüldü ve yılanla birlikte onu yakaladığı aynı noktaya tekrar düştü... Yılan onu yenmişti. İnsanlar koşuştular, yılanı öldürdüler ve kartalı kurtardılar. İmparator çok korkmuştu, bilginleri ve ermişleri çağırıldı, olayı anlattı ve onlar düşünüp imparatora şöyle dediler: ‘Bu şehre Yedi Tepeli denilecek; yeryüzünde başka bütün şehirlere fazla şans ve şöhrete kavuşacak ama, iki deniz arasında olduğundan, iki okyanusun dalgaları onu dövdüğünden, bir o yana, bir bu yana meyledecek. Kartal Hristiyanların simgesidir, yilansa Müslümanların ve madem ki yılan kartalı yendi, bunun anlamı, Müslümanların Hristiyanları yeneceği olmalıdır. Ama madem ki yılanı öldürüp kartalı kurtardılar, bunun anlamı da sonunda Hristiyanların Müslüman’ı yeniden mağlup edip Yedi Tepeli şehri ele geçirecekleri ve ona hükmedecekleri olmalıdır.’ Büyük Konstantin bu anlatılanlardan çok etkilendi ve söylenenlerin yazılmasını istedi; mimarları ve ustaları iki gruba ayırdı ve birine surları ve burçları inşa etme buyruğunu verip hemen çalışmaya başlamalarını istedi; diğerine de Roma töresine uygun olarak şehrin sokak ve meydanlarını işaretlemelemlerini emretti.²¹

Yerasimos bu efsaneyi şu şekilde yorumlamaktadır: Efsanenin üzerinde çeşitli değişikliklerin yapıldığına da dikkat çeken Yerasimos, efsanenin daha önceki benzerlerinde yer alan leyleğin yerini kartalın almasını, İlyada'daki kartalla yılanın mücadelesiyle özdeşleştirir ki, zaten konunun esin kaynağı İlyada destanıdır. Ancak olayların gelişimi bakımından Konstantiniye ile ilgili Türk efsanesine yakındır. Efsanenin ilk bölümünde şehrin lanetlenmişliği teması kullanılmakla birlikte, 16. yüzyılın imparatorluk yanlısı Türk yorumlarının etkisinden kurtulamadığını da belirtir.

²⁰ Stefanos Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yay., s. 70, İstanbul, 1998.

²¹ Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, 70-71.

Lanetli kuruluş ve kaçınılmaz son temalarına ister istemez uymakta ve buna da gelecekteki kurtuluş teması eklenmektedir. Bunların hepsi göz önüne alındığında da, efsanenin Rus yorumunun ilk Türk yorumlarından önce değil sonra geliştirildiği sonucuna varmak gerekir.²²

Yerasimos'un bu eserinde yayınladığı bu tarihi efsane ve bunun üzerine yaptığı açıklamalar, Şelepi'nin manzumesinin kaynağını göstermektedir. Şelepi büyük bir ihtimalle 1453 yılında İstanbul'un kuşatılması esnasında, Türk saflarında bulunan ve olayları kaydeden Rus Nestor İskender'in konu ile ilgili olarak aktardığı bu metni veya bu gelenekten gelen metinleri görmüştür. Elbette bunlar edebiyat metni haline getirilirken üzerlerinde çeşitli değişiklikler yapmış olabilir ki bu beklenen bir durumdur.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Rusların İstanbul ile olan ilişkileri Nestor İskender'in bu kayıtlarından çok daha önce de çeşitli seyahatnamelere yansımıştır. Rus edebiyatının en eski eserlerinden biri olan “*Povest Vremennih Let*”te 854, 866, 907 yıllarında Rus hükümdarların İstanbul'a yaptıkları ziyaretler ve 911 yılında Knez Oleg tarafından gönderilen ve Rusya ile Bizans arasında ilk anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanan sefaret anlatılmıştır. 971 yılında yapılan ziyaretin ardından da Ruslar Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Hıristiyanlığın kabulünden sonra hükümdar ve askerlerden başka din adamları ve tüccarlar da İstanbul'a gelmişlerdir. Bu seyahatleri anlatan ve “*hojdeniye*” adı verilen eserler Rusya'da çok popüler olmuştur.²³

²² Stefanos Yerasimos, *a.g.e.*, 71. Bu alıntıda bahsedilen şehrin lanetli kuruluşu hakkında da Yerasimos aynı eserde çeşitli anlatıları kaydetmiştir: Yerasimos Müslüman geleneğinde Roma-İskenderiye-İstanbul arasında efsanelerin kolayca geçiş yapabildiğine dikkat çeker. Bu üç şehirden birisi daha ilk yıllarda İslam'ın eline geçmiş, ikincisi el değiştirmek üzere olduğu, üçüncüsü de Türk ahir zaman edebiyatının hedefini oluşturduğu halde, her üç şehrin kuruluşu da aynı büyük kâfir şehir şemasına uygun olarak mutlaka kötü bir akıbete işaret etmektedir. Acayiplikler, tılsımlar, hayranlık ve korku uyandıran büyümlü nesnelere, birinden diğerine serbestçe aktarılır, çünkü hepsinin hareket noktasında aynı ilkeler vardır ve hepsi aynı simgesel ve yazınsal amaçlara hizmet ederler. Ancak İstanbul Yeni Roma olduğu ve İmparatorluk doğuya doğru kaydığı için Roma ile İstanbul arasında ortak bir siyasal zemin bulunmakla birlikte İstanbul ile İskenderiye arasındaki bağ daha çok coğrafidir. Bu iki şehir adeta birbirinin aynası durumundadır. Bu nedenle Yazıcıoğlu'nun İstanbul'un Yanko Bin Madyan tarafından kuruluşu efsanesini beslemek için İskenderiye'ye bakması normaldir. Bu nedenle efsaneler arasında benzerliklerin bulunması normaldir. Şehrin kuruluşundaki başarısızlık teması Yazıcıoğlu'na Kitab al-Unvan'ın sonuçlarıyla uyum sağlama ve hatta buna bir de gerekçe bulma olanağını sağlıyor. Böylesine uğursuz koşullarda kurulduğundan, “*Pes ol vakitden berü ol şehir nice kere belâ ve kaza kâh taun kâh zelzeleden harab olub ve bir an olmuşdur, cenk aşub dahi eksik olmaz. Nice yıllar harab yatub içinde yırtıcı canavarlar ve ejderhalar vatan almışdır. Sonra Konstantin adlı bir padişah gelüb imaret kıldır*” diyor. Öyküyü bu şekilde geliştirerek Yazıcıoğlu yeni bir kuruluş efsanesi yaratmakla kalmıyor aynı zamanda Türk efsanesinin ideolojik şemasında anahtar kavram olan “*lanetli kuruluş*” temasını da öne çıkarıyor. Şehrin Türkler tarafından fethedilişinin hemen ardından geliştirilmeye başlayan bu şemaya göre açık bir siyasî hedef koyulmaktadır. Bu lanetli şehir yıkılmadığı ve yeni bir imparatorluk projesinin başlangıç projesi olacak şekilde yeniden imar edilmiştir. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 68, 71-72, 1998.

²³ Dmitri D. Vasilyev, “Eski Rus Edebiyatında ‘Hojdeniya’ (Seyahatnameler) ve Çar Şehrinin (Konstantin Şehrinin) Edebi Tanımlamaları”, *Tuncer Baykara Armağanı*, (hızl. Mehmet Öz), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 121, Ankara, 2011.

Manzumenin yayın tarihi ile ilgili olarak da birkaç söz söylemek faydalı olacaktır. 1915 yılının I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir dönem oluşu da tesadüfî değildir. Rus ordusunda Müslüman veya başka dinlerden olsun Türk kökenli çok sayıda asker Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır. Bu nedenle özellikle Hıristiyan kökenli Çuvaş askerlerin bu savaşın gerekliliğine olan inançlarını güçlendirmek onları teşvik etmek amacıyla bu tür eserlerin yazılmış olması muhtemeldir. Çünkü halk edebiyatı eserlerinde bu savaşın gerekliliği duygusundan çok savaşın korkunç yanı, hasret, gurbet, üzüntü gibi duygular işlenmektedir. Bu nedenle manzumenin kaleme alınışını I. Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlardan bağımsız ele almak mümkün değildir. Cepheye giden askerlerin şevklerini, inançlarını güçlendirmek amacıyla bu tür eserlere ihtiyaç duyulduğunu düşünmek mümkündür.

Sonuç

Çuvaş Türklerinin halk edebiyatında ve kültüründe İstanbul konusunun, diğer Müslüman Türk boyları arasında olduğu kadar yoğun bir şekilde işlendiğini söylemek mümkün değildir. Bunun belki de en önemli sebepleri, dil ve din faktörüdür. Müslüman olan Türk topluluklarının İslam dünyasının siyasi, askeri ve kültürel olarak en güçlü merkezi olan ve aynı zamanda uzunca bir süre halifenin yaşadığı yer oluşu sebebiyle, İstanbul'a özel bir ilgi göstermeleri ve bunun yanında hac ziyareti sebebiyle, ticaret, eğitim vb. amaçlarla İstanbul'a gelmeleri, siyasi, kültürel, dini ve askeri ilişkilerini devam ettirmeleri beklenen bir durumdur. Ancak Çuvaşların genel Türk topluluklarından farklı olarak, din ve dil bakımından ayrı özel bir yerde bulunuyor olması sebebiyle, İstanbul konusunda aynı hassasiyetlerinin oluşmaması da normal bir durumdur. Makalede tespit ettiğimiz ve bazılarının metinlerini de verdiğimiz halk edebiyatı malzemeleri dikkate alındığında, Çuvaş folklorunda da İstanbul konusunun az da olsa kendisine yer bulduğunu görebiliyoruz. Ancak bunlar diğer birçok Türk topluluğunda olduğu gibi önemli bir külliyat oluşturacak kadar zengin değildir. Bunun yanında Çuvaş folklorunda tespit ettiğimiz İstanbul konulu malzemenin en azından elimizde bulunanlarını dikkatle incelendiğinde, Ortodoks Hıristiyanlığın yüzyıllarca merkezi olma vazifesini üstlenmiş olan İstanbul ile ilgili hatırı sayılır bir literatürün oluşmadığı görülmektedir. Çuvaş halk edebiyatında İstanbul ve Türkler konusunu işleyen metinler ağırlıklı olarak Türk-Rus savaşlarında Rus ordusunda görev yapan Çuvaş kökenli askerlerin duygularını dile getiren eserlerdir. Onların bu savaşa manevî olarak gidişini güçlendirecek bir Hıristiyan düşünce dünyasının, Çuvaşlar arasında oluşmadığını söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, bu şiirler onları bu savaşa götüren duyguların değil, savaşın sebep olduğu duyguların ifadesidir. Bu nedenle İstanbul konusunda Çuvaşlar arasında bir destan meydana getirecek duygu yoğunluğunun var olduğunu söylemek mümkün değildir. N.İ. Şe-

lepi'nin manzumesi tarafımızdan bu bakış açısıyla ele alınmış ve onun bu şiirinin yazıldığı tarih de dikkate alındığında onun bir destandan daha çok devam eden savaşa mecburen katılan veya katılacak olan Çuvaş Türkleri arasında savaşın meşruiyetini sağlamlaştırmak için yazılmış bir propaganda eseri olduğu düşünülmektedir. Baştan sona kadar Hıristiyanlıkla ilgili motiflerle süslenmiş olan manzumenin konusu da, Çuvaş halk kültürünün bünyesinden değil Ortodoks Hıristiyan kültürünün birikiminden kaynaklanmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında Çuvaşlar arasında Hıristiyanlığın tesirlerin oldukça yüzeysel kaldığı, birçok araştırmada tespit edilmiştir. Bugüne kadar derlenen ve yayımlanan Çuvaş halk edebiyatı metinlerinde de Hıristiyanlıktan daha çok, geleneksel Çuvaş dinî inanışlarının baskın bir şekilde varlığını koruduğu dikkate alındığında, manzumenin halk edebiyatı ve halk düşüncesinden kaynaklandığını söylemek oldukça zordur. Bu nedenle bu manzumenin, toplumlar için millî hassasiyetlerin ön plana çıkarıldığı bir tür olan destanlar içerisinde değerlendirilmiş olması oldukça yanlış bir tercihtir.

METİN²⁴

KONSTANTİN HULİNE TUNİ

Konstantin patşa pırat'
Hura tinis hırripe
Klin-klin utkalasa
Hura şilen yırripe.
05 Hula tuma vırin pihat'
İki hura kuşipe.
Pısık şuhaşsem şuhışlat'
Mirî sîrnî puşipe.
Tinîş şinçen şil vîret,
10 Tinîşre hum şiklenet,
Hura tinîş çapîpe
Patşa şuhîş şirîplenet.
Tinîş humsem pıra-pıra
Şıransene şapaşşı;
15 Patşan vîyli şuhîşpala
Yun tımarsem tapaşşı.
Patşa vırin yuratsa kayat'
Hura tinîş hırrine
Çaplı hula tumaşkın,
20 Yatne imîr humaşkın.
Hiyînpele pîr kanaşlı

İSTANBUL ŞEHRİNİN ALINIŞI

İstanbul imparatoru gidiyor
Kara deniz kıyısından
Dolanıp at koşturarak
Kara yılan izinden.
Şehir kurmaya yer bakıyor
İki kara gözüyle.
Büyük şeyler düşünür
İyi çalışan kafasıyla.
Deniz üstünden yel esiyor,
Denizde dalga yükseliyor,
Kara denizin ününden
İmparator emin oluyor.
Deniz dalgaları varıyor
Dik kıyılara vuruyorlar;
İmparatorun düşünceleriyle
Kan, damarlar atıyor.
İmparator yer beğenir
Kara deniz kenarında
Ünlü şehir yapmak için,
Adını ebedileştirmek için.
Onunla aynı düşüncede

²⁴ G.F Yumart-İ.G. Trofimova, *Çuvaş Halih Pultarulihî. Halih Eposi*, Şupaşkar 2004 künyeli kitabın 295-298 sayfaları arasında yayımlanan metindir.

	Şinnisene te patşa Hiy şuhışne pilteret, Kimil'sene kilteret;	İnsanlara da imparator Düşüncesini bildirir, Keyiflerini getirir;
25	Pur vatsempe türesempe Kanaşlasa pıtersen Sıvlıhpa pulıšu ıytat' Patşa şülti turıran. Patşa vara şın puştarat'	Bütün aksakallarla Danışıp bitirince Güzelce yardım ister İmparator gökteki Tanrı'dan. İmparator sonra insan toplar Şehir yerini temizletmek için,
30	Hula vırın tasatma, Pupsem tuhaşşı turışsempe Kılı tusa isatma. Şar halah pek şıv pırat' Hura tinis hırrine	Papazlar çıkarlar ikonalarla Dualarla uğurlamak için. Ordu gibi insan gider Karadeniz kenarına Şehir yerini düzeltmek için, Gönüllüce çalışmak için.
35	Hula vırın tikisleme, Kimil parsa işleme. Patşa şınsem işleşşı, Hula vırın tikisleşşı İvinmasır, kanmasır,	İmparatorun adamları çalışır, Şehir yerini düzeltiyorlar Yorulmadan, dinlenmeden, İşlerini unutmadan. Karadeniz karşısında Kara bulutlar çıkarlar, Yağmur olup yağarlar, Irmak olup akarlar.
40	İşisene manmasır. Hura tinis tılınçe Hura pilitsem tuhaşşı, Şimır pulsa şıvaşşı, Şırma pulsa yuhaşşı.	Ekin buğday yetiştirmek için Yağmuru da gerek ya; İmparatorlarının sözleri Nereye gitse de sıcak. Denizler de gerek işte Yer üstünde nem tutmaya, Gemileri de geliyor işte Deniz üstünde batmaya. Kara deniz çevresinde Sevinçlerin hepsi var:
45	Tırta-pulla üsterme Şimiri te kirlı şav; Patşasenın simahsem İşta pırsan ta virli şav. Tinissem te kirlı şavı	Bulut gibi uçuyor Ördekler, kazlar, kuşlar; Çiçeklerin güzelliği Gözü kamaştırıyor; Sisleriyle çiyleri Hemen nemlendiriyor; Deniz gibi dalgalanıyor Arpalarla buğdaylar, Lapa gibi kaynıyorlar Güneş sıcaklığında balıklar;
50	Şır şıyınçe nür tıtma, Kimisene te tür kilet şav Tinıs şıyınçe putma. Hura tinıs tavraşınçe Pur savınış purte pur:	
55	Pilit pekeh vışe şüret Kayık kıvakal, kayık hur; Çeçekesen ilemişem Kuşa şartsa yaraşşı; Tıtrisempe sıvlımışem	
60	Ças-çasah nür paraşşı; Tinıs pekeh humhanaşşı Urpisempe tullisem, Piti pekeh vıreşşı Hvel işinçe pullisen;	

- 65 Şultirisem vıttisene Büyükleri küçüklerini
 Hıpa-hıpa şıtaşşı,
 Humısem te hit şapaşşı,
 Şıransem eple çıtaşşe.
 Şırın-kunin iyhi pamast'
 70 Hura tinis patşana.
 Eple pılse pıtermelle
 Ku tınçeri hvat sana?
 Turra kıltusa vırtat'
 İr tılıksem kurassın,
 75 Pır pit çaplı hula tusa
 Yatne imir hvarassın.
 Tinis hum pek şuhış şüret
 Kştentin patşa puşsnçe.
 Puş şıkleymi şuhış parat'
 80 Patşana ta ku tınçe.
 Hiyin şıvıh şınnisempe
 Lara-lara kanaşlat',
 Şuhışisem numay pirki
 Çasran-çasah anaslat'.
 85 İr te pulat', kaş ta pulat',
 Patşa şınsem işleşşı
 Yurla-yurla, şavla-şavla
 Hula vırin tikisleşşı.
 Salanaşşı kilsene
 90 Tikılese pıtersen,
 Hula tusa lartmalih
 Vırin tusa şitersen.
 Şalankisem taşlaşşı,
 Vırmanisem kaşlaşşe,
 95 Hura tinis hırrisem
 Patşa kuşne açaşlaşşı.
 Patşapala kanaş tuma
 Puhıpaşşı şenatsem,
 Patşa tavra laraşşı
 100 Hiyin savni şunatsem.
 Şunat şupsa savınsa
 Kayıkisem yurlaşşe,
 İlemlı sassisempele
 Şut tınçene ırlaşşı.
 105 Patşasempe şenatsem
 Pırlı kanaş tıvaşşı,
 Vıyisene pılessın
- Büyükleri küçüklerini
 Yakalayıp yutuyorlar,
 Dalgalar setçe vuruyorlar,
 Dik tepeler dayanıyorlar.
 Gece gündüz uyku vermez
 Karadeniz imparatora.
 Nasıl edip bitirmeli
 Bu dünyadaki güç sana.
 Tanrıya dua ediyor
 İyi düş görmek istiyor,
 Çok ünlü bir şehir yaparak
 Adını ebedileştirmek istiyor.
 Deniz dalgası gibi düşünce gezer
 Konstantin imparatorunun başında.
 Baş kaldırmadan düşündürüyor
 İmparatoru da bu dünya.
 Kendi yakın adamlarıyla
 Oturup oturup konuşuyor,
 Düşüncesi çok olduğundan
 Zaman çabuk geçiyor.
 Sabah oluyor akşam oluyor,
 İmparatorun adamları çalışıyor
 Türkü söyleyerek, uğuldayarak
 Şehir yerini düzeltiyorlar.
 Yapıyorlar evleri
 Düzletip bitirince,
 Şehir yapmak için
 Yer yapıp bitirince.
 Şahinler dans ediyorlar,
 Ormanlar uğulduyorlar,
 Karadeniz kıyıları
 İmparatora hoş geliyor.
 İmparatorla konuşmaya
 Toplanıyor meclisler,
 İmparator çevresine otururlar
 Sevdiği kanatlar,
 Kanat çırparak
 Kuşlar ötüyorlar,
 Alımlı sesleriyle
 Aydınlık dünyayı kutsuyor
 İmparatorla senatörler
 Birlikte konuşuyorlar,
 Güçlerini bilmek için

- Halîhsene sîvaşşî.
Akî patşa hıpar yarat'
110 Taştî-taştî şîrsene
Hura tinîs hîrrine
Hula tuma kilmeşkin.
Şannî şivsene yarat'
İsta şınsem şırâma.
115 Çasrah puhînma huşat'
Çaplı şurtsem purama.
Mînpur hatîr şitsessîn,
Pur îstasem puhansan
Kayat' patşa kayallah
120 Hura tinîs hîrripe
Şar halîh pek halîhpa
Hula tusa lartmaşkin,
Malta hula vîrinne
Pısık hîres tîratmaşkin.
125 Hula vîrinî patne
Şivîhara puşlasan
Şehîrlense ükeşşî
Pîtim patşa halîhî.
Vîsem tasatsa kaysan
Tu pısıkîş hura şîlen
Hura tinîsren tuhsa
Vîrtî hula vîrinne.
Şîlen tinîsren tuhnine
Kurakanssem pulnî tet.
135 Tîvîl vîhîtinçi pek
Pîtim tinîs şavlasa,
Pakîltatsa pîlhayasa
Pîhma hruşa pulnî tet.
Akî şavî vîhîtra
140 İki puşlı pîr kayîk
Kîmîl pekeh şutîsker
Şûlte, şîlen tîlînçe,
Şîlen şinelle pîhsa
Vîşe şüret şîşîm pek.
145 Şîlen çîtrese vîrtat'
Şav kayîkran hîrasa,
Kayîk şavransa şüret
Mellî vîhît şîrasa.
Vîşe ansa şaklatat'
150 Çernisempe şîlene
- İnsanlarını sayıyorlar.
İşte imparator haber veriyor
Ta neredeki yerlere
Karadeniz kenarına
Şehir yapmak istediğini.
Emin adamlarını gönderiyor
Uzaklara insan aramaya.
Çabucak toplanmasını ister
Ünlü evler yapmak için.
Hepsi hazır olunca,
Bütün ustalar toplanınca
İmparator geri gider
Karadeniz kenarından
Ordu gibi halkla
Şehir kurmak ister
Önce şehir yerine
Büyük haç dikmek ister.
Şehir yeri yanına
Yakınına gelince
Korkup düşerler
İmparatorun tüm halkı.
Onlar temizleyince
Dağ gibi kara yılan
Kara denizden çıkarak
Yatmış şehir yerine.
Yılanın denizden çıktığını
Görenler de olmuş.
Fırtına zamanı gibi
Bütün deniz gürleyerek,
Çağlayarak dalgalanarak
Bakmak korkunç olmuş.
İşte bu zamanda
İki başlı bir kuş
Gümüş gibi parlak
Gökte yılan karşısında,
Yılana doğru bakarak
Uçuyor yıldırım gibi.
Yılan titreyerek yatıyor
Bu kuştan korkarak
Kuş dönerek uçuyor
Uygun zamanı arayarak.
Uçup inerek vurur
Pençeleriyle yılana

- 155 Êtem çunpe hratakan
 Usal tisker klilene.
 Kayık çirni ırattarnipe
 Şilen ahîrat', şihîrat',
 Kayıkpala şapışma
 Çippisene yihîrat'.
 Amîş patne pimaşkın
 Çippisem te hiraşşı,
 160 Tinis tîpınçe yivara
 Huskalmasîr tîraşşe.
 Kayık çirnisempele
 Şilene şiklet şülelle,
 Çasah ilse îlihat'
 Şüle, pîlît şinelle.
 165 Şilen hiparas marşin
 Avkalanat', çaşkîrat',
 Pîtim şire çitretet,
 Şav ter hitî kişkarat',
 Tem pek avkalansan ta
 170 Kayak yamast' şilene,
 Kuşpa pihsa kurînmi
 Şüle ilse îlihat'.
 Pîrahat' kayak şelene
 Vileresşin şir şine.
 175 Patşa şinsem tasatnî
 Hula vîrînî şine.
 Üket şilen şir şine
 Avkalansa, ahîrsa,
 Usalsenîn puşlihi
 180 Asamîş pek şihîrsa,
 Şire çitretse yarat'
 Itla hita üknipe.
 Un tirînçen yun yuhat'
 Kayık çirni çiknipe.
 185 Akî şilen imkenet,
 Avkalanat', pîrînat',
 Kayık şilen tîlînçe
 Yaltirtatsa kurînat'.
 Puşne şiklet şülelle,
 190 Pîhat' kayak şinelle,
 Ançah hvaçi şites şuk
 Kayıka tıtsa şimelle.
 Kayık şilen tîlînçe
- İnsan ruhunu korkutan
 Kötü hayvan kıvrandır
 Kuş pençesinin ağrısıyla
 Yılan bağırrır, tıslar,
 Kuşla çarpışmaya
 Yavrularını çağırır.
 Anne yanına varmaya
 Yavrular da korkarlar,
 Deniz dibinde yuvada
 Hareketsizce dururlar.
 Kuş pençeleriyle,
 Yılanı kaldırır göğe,
 O anda yükselir.
 Göğe, buluta doğru.
 Yılan kalkmamak için
 Kıvrılır, tıslar,
 Bütün yeri titretir,
 Çok şiddetli bağırrır,
 Ne kadar kıvrılsa da
 Kuş bırakmaz yılanı,
 Gözün görmediği kadar
 Yukarıya doğru kaldırır.
 Bırakır kuş yılanı
 Öldürmek için yeryüzüne.
 İmparatorun adamlarının temizlediği
 Şehir yerinin üstüne.
 Düşer yılan yeryüzüne
 Kıvrılarak, böğürerek,
 Kötülerin başı olan
 Büyücü gibi ıslık çalarak,
 Yeri titretiverir.
 Çok sert düştüğü için.
 Onun bedeninden kan akar
 Kuş pençe vurduğu için.
 Bu yılan yırtılır,
 Kıvrılır, sakınır,
 Kuş yılanın karşısında
 Parlayarak görünür.
 Başını kaldırır yukarıya,
 Bakar kuşa doğru,
 Ancak gücü yetmez
 Kuşu tutup yemeye.
 Kuş yılanın karşısında

- 195 Vîşe şüret şişim pek,
Hurçika pek yavınsa
Vîşe şüret, şüret te,
Şilen şine anat' te
İkkimîş hut şaklatat'
Çirnisempe şilene.
- 200 Hvatli çirnisempele
Tatah ilse ilihat'
Piti şüle şilene
Vitir kuşpa kurikmi.
Çirnisene işerse
- 205 Kalleh pırahat' şir şine,
Şilen laplatsa üket,
Vilme patnelleh şitet.
Kayık pırmay yavınsa
Şüret şilen tılınçe,
210 Şilene vileressşin,
Pitimpheh pıteressşin,
Anat' aşı-şişim pek
Şilen şine vaşlatsa,
Sehirlense, hırasa
- 215 Şilen vırtat' çaşlatsa;
Çirnisempe şilene
Vişşimîş hut şaklatat',
Şilene şiklet şülelle,
Yunı şire patlatat'.
- 220 Şilen ahırat', şuhırat'
Şüle hıparas marşın,
Ançah şilen vilmesır
Kayıke kayas marşın
Tatah ilse ilihat'
- 225 Vitir kuşpa kurinmi,
Kallah prahat' şir şine
İlik üknı yır şine;
Vilet şilen pitimpheh,
Niştalla ta şıvaymast';
- 230 Tem pek pısık pulsın ta
Kayıka nim tivaymast'.
Şut tınçere nihşan ta
Kun pek hruşı iş kurman
Patşasem te, şınsem te,
- 235 Mınpur çiri çunsem te.
İna kuşpa kursa mar,
- Uçuyor yıldırım gibi,
Atmaca gibi kıvrılarak
Uçar durur, gider de,
Yılanın üstüne iner
İkinci defa vurur
Pençeleriyle yılana.
Kuvvetli pençeleriyle
Tekrar tutup kaldırır
Çok yukarıya yılanı
Açık gözle görünmez.
Pençelerini açarak
Tekrar bırakır yeryüzüne,
Yılan çırpınıp düşer,
Ölecek gibi olur.
Kuş aralıksız dolanarak
Uçar yılan karşısında,
Yılanı öldürmek için,
Ortadan kaldırmak için,
İner şimşek-yıldırım gibi
Yılanın üstüne gürleyerek.
Ürkerek, korkarak
Yılan yatar tıslayarak;
Pençeleriyle yılana
Üçüncü defa vurur,
Yılanı kaldırır göge doğru,
Kanı yere dökülür.
Yılan bağıır, çağırır
Göge kalkmamak için,
Ancak yılan öldürmeden
Kuş gitmemek için
Tekrar alır kaldırır
Açık gözle görülmez,
Tekrar bırakır yeryüzüne
Önceden düştüğü yeryüzüne;
Ölür yılan tamamıyla,
Hiçbir yere de akamaz;
Ne kadar büyük olsa da
Kuşa hiçbir şey yapamaz.
Aydınlık dünyada hiçbir zaman
Bunun gibi korkunç iş görmemiş,
İmparatorlar da, insanlar da,
Bütün hayvanlar da.
Onu sadece görmek değil,

- Şınsem kalaşnipe te
Sehirlenet şın çunı,
Sarıltatat' şan-şurım.
240 Ku mîne pılteret tese
Patşa pitı huyhırat',
Pıtım patşalih takınçen
İslı şınsem yihırat'.
İslı şınsem puhınaşşı
245 Çasah patşa çinnipe,
Kala-kala paraşşı
Hiysen patşine çinnipe.
Aşlı şınsen simahsene
Hal' şırıpır malalla.
250 Şuhişlasa pihsassın
Tılinterse yamalla.
Hura tinısren tuhsa
Hula vırinne vırtını
Tu pısıkiş hura şilen
255 Akı mîne pılteret:
Hula tusa pıtersen
Paytah vıhıt irtsessın
Hula çapı sarılı
Şırın vışı-hırrine.
260 Hura vırman pek şarpa
Kiliş hulana tırıksem,
Şavı şilen yunı pek
Yuhtariş tırıkne tırıksem.
Numay vıhıt hulara
265 Tırıksem ır kursa purınış.
Şutı kayık Hristos,
Un şinnisem numayççen
Yavınsa şüreş kayık pek.
Kalle turtsa ilesşın
270 Tırıkseñçen hulana.
İmense-tusa tıras mar,
Vil iş çasah pulas şuk,
Épır ina kuras şuk.
Kaşkırsençen hırasan
275 Kayas pulmast' vırmana,
Şılene vaklas, turttaras
Tarın vara şırmana.
Tıpra vites şiyaltan —
Şırşı-marşı an tuhtır,
- İnsanların anlatmasıyla da
Ürker insanın ruhu,
Gevşeyiverir beden.
Bu ne anlatıyor diyerek
İmparator çok dertlenir,
Ülkenin her yanından
Akıllı insanları çağırır.
Akıllı insanlar toplanırlar
Hemen imparatorun davetiyle.
Konuşurlar da konuşurlar
İmparatorun çağırmasıyla.
Akıllı insanların sözlerini
Şimdi yazıyoruz ileride.
Düşünüp bakınca
Hayret etmek gerek.
Kara denizden çıkarak
Şehir yerine yatmış
Dağ gibi kara yılan
Bu neyi anlatıyor:
Şehri yapıp bitirsen
Oldukça zaman geçince
Şehrin ünü yayılır
Yeryüzünün her yanına.
Sık orman gibi bir orduyla
Gelir şehre Türkler,
Bu yılanın kanı gibi
Akıttırlar Türkü Türkler.
Uzun zaman şehirde
Türkler iyi yaşarlar.
Parlak kuş Hristos
Onun insanları çok olduğundan
Kıvrılarak yürürler kuş gibi.
Geri almak ister
Türklerden şehri.
Çekinerek durmamalı
O iş hemen bitecek değil,
Biz onu göremeyiz.
Kurtlardan korksan
Gitmemek gerek ormana
Yılanı parçalayıp götürüyüm
Sonra derin ırmağa.
Toprak kaplayalım üstünü
Kokuyu çıkarma

- 280 Çasrah şırse şır pultır, Çabucak çürüyerek toprak olsun
Un vırinne şın tultır. Onun yerini insan doldursun.
Hristos Tura şinsençen Hristos Tanrı insanlarından
Tırıksem pit hırışi, Türkler çok korkacaklar,
Şilen pekeh çitrese Yılan gibi titreyerek
285 Sehirlense tırışi. Ürküp kalacaklar.
Tem çul usi küreşşî Ne kadar yararlı
Ku vatsenin simahsem; Şu ihtiyarların sözleri;
Vişem yuratsa kalaşnî Onlar severek anlattı
Tırlı-tırlı yumahsem. Türlü türlü hikayeler.

Kaynaklar

- Arhipov, D.A., *Konstantinapol'ti Çıvaşsem*, Kazan, 1903.
Ank, Durmuş, *Hristiyanlaşmış Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yay., Ankara, 2005.
Aslan, Ferhat, *Ayasofya Efsaneleri*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, İstanbul, 2011.
Baker, G.P., *Constantine the Great and Christian Revolution*, Kessinger Publishing Company, 2003.
Coleman, Christopher Bush, *Constantine the Great and Christianity*, Columbia University Press, 1914.
Gökgöz, Saime, *Selenga (Yevfimiy Aleksandroviç Malov İdil-Ural'da İslam Karşılı Rus Misyon Siyaseti)*, Köksav Yay., Ankara, 2007.
Mészáros, Gyula, "Csuvasok és tatárak között a Volga-vidéken", (İdil Çevresinde Çuvaşlar ve Tatarlar Arasında) *Ethnographia*, 19, 227-238, 1908.
Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993.
Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995.
Özden, Hilmi, "Türklerde Kartal ve Çift Başlı Kartal Tamgaları", *Turan*, S. 15, 109-117, 2011.
Romanov, Osip, "Çuvaşi v Konstantinapol", *Ottisk iz Jurnalı "İstoriceskiy Vestnik"*, 512-526, Kazan, 1903.
Rorlich, Azade Ayşe, *Volga Tatarları Yüzyılları Aşan Milliyetçilik*, (Çev. M. Süreyya Er), İletişim Yay., İstanbul, 2000.
Russack, Hans Hermann, *Byzanz und Stambul, Sagen und Legenden vom Goldenen Horn*, Hans von Hugo Verlag, Berlin, 1941.
Sirotkin, M.Y., "N.İ. Polorussov (Şelepî)", (N.İ. Polorussov-Şelepî), *Çıvaş Sovet Literatürü*, Çıvaş ASSR Kineke İzdatel'stvi, Şupaşkar, 1972.
Şirokorad, A.B., *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay., İstanbul, 2009.
Topsakal, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2009.
Vasilyev, Dmitri D., "Eski Rus Edebiyatında 'Hojdeniya' (Seyahatnameler) ve Çar Şehrinin (Konstantin Şehrinin) Edebi Tanımlamaları", *Tuncer Baykara Armağanı*, (hızl. Mehmet Öz), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 121-126, Ankara, 2011.
Yerasimos, Stefanos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yay., İstanbul, 1998.
Yumart, G.F. - İ.G. Trofimova, *Çuvaş Halih Pultarulihi Halih Eposi*, Çıvaş Kinegi İzdatel'stvi, Şupaşkar, 2004.
Yur'yev, Mihail, *Çıvaş Pisatelışem (Çuvaş Yazarları)*, Çıvaş ASSR Kineki İzd., Şupaşkar, 1968.